

Semperi soolised sekeldused

Merlin Kirikal. „Olin lahti murdunud elule”: modernse soo ja keha kujutamine Johannes Semperi Teise maailmasõja eelses loomingus. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 67.) Tallinn: Tallinna Ülikool, 2021. 268 lk.

Viimasel kahekümnel aastal on Eestis pidevalt lisandunud kirjandusteadlasi, keda huvitab sootemaatika ja kes soovivad uuesti tõlgendada kirjanduskaanonit, otsides sellest soolisi sekeldusi ja pimetähne. Eriti põnevad on uurimused, mille tähelepanu all on moderniseerumise periood, sest Eestis nagu ka mujal Euroopas töi ühiskondlike, majanduslike ja poliitiliste muutuste keeris kaasa vajaduse revideerida

kivistunud arusaamu naiste ja meeste rollidest, sh kirjanduses ja kunstiloomes. Näiteks inglise keeles on sel teemal kirjutatud sadu uurimusi, milles on esmasest soovist leida üles naised ja anda neile sõnaõigus liigutud keerukamate analüüsideni, kus vaadatakse nais- ja meeskuvandeid vastastikuses mõjus ning mõjutatuna klassist, rassist, rahvusest jms. Selle perioodi Eesti kultuurimaastiku oluline osa on samuti rahvuskirjanduse loomisega kaasnenud vaidlused rahvuslikkuse ja rahvusvahelisuse tasakaalu üle. Merlin Kirikali doktoritöö heidab värske pilgu sellele soolistatud moderniseerumisprotsessile.

Varem on selle perioodi kanooniliste meeskirjanike, nt A. H. Tammsaare ja Friedebert Tuglase teostes väljenduvaid soolisi kriise lahanud Kirikali juhendaja Mirjam Hinrikus. Kirikal on oma tähelepanu objektiks valinud vastuolulisema autori, Johannes Semperi. Ta oli Eesti modernismi juhtivaid mõtestajaid ja inspireerijaid, kes noppis oskuslikult rahvusvaheliselt kirjandusväljalt mõjutusi ning kodustas need kujunevas eesti kirjanduses. Tänu Semperile said eestlased teada nii Prousti pärnaõieteesse kastetud koogikeseist kui ka Marinetti futuristlikust manifestist. Teisalt varjutab Semperi reputatsiooni tema koostöö nõukogude võimuga. Teda on seega nõukogude aja järgses kirjandusteaduses käsitletud napilt ja teatava piinlikkustundega. Seda oli näha ka kirjutistest 25 aastat töös olnud Johannes Semperi ja Johannes Vares-Barbaruse mahuka kirjavahetuse „Euroopa, esteedid ja elulähedus” (2020) kohta. Semper on pigem innustanud väliskirjanduse uurijaid, kes hindavad tema panust tõlkija ja kultuurivahendajana.

Kirikal on oma töös ette võtnud Semperi kui kirjaniku ning keskendunud tema omal ajal laialdast mõttevahetust tekitanud novellikogudele „Hiina kett” (1918) ja „Ellinor” (1927) ning romaanile „Arm-

kadedus” (1934). Doktoritöö käsitleb neid senini marginaalseina tundunud tekste modernsusperioodi kesksete soolistatud vaidluste kehastusena. Doktoritöös olevad viis artiklit on ilmunud viimase kuue aasta jooksul erinevates kirjandusajakirjades, neid raamistav põhjalik katuspeatükk võimaldab aga keskenduda teemadele, millele enamikus teadusartiklites ruumi ei jätku (nt ajastu kontekst või intellektuaalsed dialoogid) ning annab artiklitele seega laiema kandepinna. Katuspeatükk näitab Kirikali head orienteerumist uuritava ajastu kultuurikontekstis ning Semperi elu ja loomingut puudutavas sekundaarkirjanduses. Kuigi fookuses on Semperi looming, annab töö sissevaate ka tema mõttevahetustesse kaasaegsetega.

Väitekirja tugevuseks on Semperi tekstide nõtked ja nüansirikkad tõlgendused, milles tuuakse kokku ilukirjandus, publitsistika ja päevikud. Sellest kooslugemisest koorub välja keerukas ja vastuoluline autor ning sama vastuolulised soodiskursused, milles ja millega Semper tegutseb. Kirikali pakutud tõlgendused loovad pildi kirjanikust, kelle tekstid on ehk julgemadki, kui autor ise endale möönda soovis. Feministlik vaatenurk ei muutunud harilikuks patriarhaadi pahede üleslugemiseks, vaid näitab naiselikkusi ja mehelikkusi ajaloolises miljöös toimivaina ja omavahelises pinges. Sellised pinged olid uuendusmeelsete meesmodernistide teostes tavapärased ka muudes riikides: uus emantsipeerunud naine oli peibutav näide radikaalsest pöördest, mida modernistidki ihaldasid ellu kutsuda, kuid samal ajal esitas ta väljakutse meeskirjanike kultuurilisele autoriteedile ja sundis viimaseid kaitsepositsioonidele. Need pinged väljenduvad ka selles, kuidas Semper kujutab naistegelasid, kuigi see näib päädivat pigem objektistamisega, vähemalt käesoleva doktoritöö feministlikus tõlgenduses. Nende pingete avamine on oluline, sest kirjanduslikku kujutust saab

lugeda läbi erinevate prillide, tuues välja erinevaid rõhuasetusi. Pakutud analüüs kutsub võrdlema Semperit tema kaasaegsetega, muu hulgas nendega, kes kirjutasid teistes keeltes (Kirikal on kõrvutuseks valinud pigem varasemad autorid).

Sama põnev oleks lugeda analüüsi meestegelaste kujutamisest ja neis väljenduvatest mehelikkuse kriisi diskursustest ning mehelikkuse normide õgvendamise katsetest. Sooküsimus on alati olnud seotud rahvuse küsimusega ning eesti kultuuri kontekstis on selles vallas palju tööd tegemata, eriti rahvusliku mehelikkuse vormimise teemal. Kirikal asetab Semperi teosed rahvusliku kirjanduse ja kujutamiskäitumise väljaarenemise konteksti, tuues esile, kuidas eesti tolleaegses vaimuelus olid omavahelises pinges dekadentlike motiivide kasutamises väljenduv pessimistlik allakäigudiskursus ning optimistlikum, tihti uusromantiliseks nimetatud laad. Modernism on ka rahvusvaheliselt mitmetahuline ja stereotüüpse tulevikuhaluse asemel on sellele pigem omane kultuuriline pessimism. Rahvuskirjanduse loomise raames aga paeluvad pigem tuleviku vaatavad eeskujud. Ehk see seletab, miks meil dekadentsi küsimusega süvitsi tegeletud pole.

Kuigi doktoritöö ei ole teoreetilise orientatsiooniga, on see innustust saanud uutest modernismiuuringutest (*New Modernist Studies*), mis on ingliskeelses kirjandusteaduses viimasel paaril aastakümnel toonud modernismi uurimisse uut hingamist. Käesolev töö sobitub kenasti selle paradigmat, mis proovib muu hulgas modernismi uurimises välja murda kultuuriliste metropolide monopolist ja vaadata paljuski uurimata perifeerseid väikekirjandusi, näidates, et modernism ei olnud vaid suurlinnades. See vaatenurk on töös läbiv, isegi kui mitte alati rõhutatud, sest väitekirjas ei ole rahvusvahelise uurimisvälja tutvustust, millele järgneks

illustratsioonina eesti autori käsitus, vaid eesti autori kaudu antakse sõna neile teoreetikutele, kelle ideed on kirjaniku või doktorandi jaoks vajalikud ning keda esitatakse kohalikust vaatenurgast lähtudes. Doktoritöös ongi näha Eesti-Skandinaavia Baudelaire'i ja Nietzschet. Kuigi mõlema kohta on võõrkeeles kirjutatud tuhandeid uurimusi, tsiteerib Kirikal neid valdavalt kohalike või lähiriikide uurijate kaudu. Lääne teooria vaatamine perifeeria vaatenurgast on huvitav strateegia, mis aitab paremini mõista ideede rändamist ja erinevat tõlgendust. Samas oleks olnud viljakas teadlikult välja tuua, kuidas kodustatud Baudelaire erineb rahvusvahelistest Baudelaire'idest. See töö jääb ootama ehk mõnda väliskirjanduse uurijat, sest on väga põnev teada saada, millised mõttesuunad leidsid vastukaja eesti kultuurikontekstis ning mis läks tõlkes kaduma või muutus tõlgendusprotsessis radikaalselt.

Doktoritöö keskendub kirjandusteoste ja kultuurikonteksti mõtestamisele ning sellest lähtuvalt on tagaplaanile jäänud teoreetiline refleksioon. Teoreetikuim nimetatakse, kuid nende kasutatavad mõisted ja omavahelised suhted pole Kirikali paelunud. Kuuleme palju Nietzschet ja Weiningerit, kuid mõlema puhul on lähtutud sellest, kuidas neid tõlgendati Semperi ajal. Järgneva saja aasta jooksul on neid aga keerulisemaks loetud ning esile toodud nüansse, mida omaaegsed kriitikud ei tajunud. Nende mõtlejate tööde ambivalentsi esiletoomine võinuks enam näidata ka XX sajandi alguse soosuhete keerukust. Fookusse on tõstetud pigem XIX sajandil kujunenud mõtlejad (Baudelaire suri 1867., Nietzsche 1900. ja Weininger 1903. aastal), samas kui XX sajandi sooteooriate kesksed kujud, nagu Freud, sõna ei saa, kuigi Semper haris ennast psühhoanalüüsi teemal Berliinis ja rakendas psühhoanalüütilist vaatenurka ka eesti kirjanduse uurimises. Loomulikult tuleb igas töös

teha valikuid ning XIX sajandi soodiskursustele keskendumine on mõisteta, arvestades tolleaegse Eesti kultuuri dominante ja kirjameeste lugemust, kuid loodetavasti võtab keegi ette ka Freudi retseptiooni ja tõlgendamise teema.

Kuigi Kirikali eesmärk on eelkõige kirjandustekste süvitsi lugeda, on kahju, et läbi kirjutamata jäävad mitmel korral viidatud teoreetilised mõisted eeltoodud mõtlejatelt, aga ka teistelt (nt Michel Foucault' ideed seksuaalsusest). Siit võinuks välja kooruda teoreetilisi lahendusi, mis oleksid läinud kaugemale tavapäraselt omaks võetuist. Samamoodi oleks olnud huvitav näha Elizabeth Groszi või mõne teise viidatud feministliku mõtleja keha-käsitluse avamist. Ennast feministlikuna esitavas doktoritöös on üllatavalt vähe läbi kirjutatud feministlike või isegi nais-mõtlejate arusaamu. Kuigi Kirikali eesmärk oli näidata ajastu diskursusi, oleks need vaatenurgad analüüsi rikastanud. Arvestades, et töös on oluline dekadentsi käsitluse laiendamine ja rehabiliteerimine,

jääb osa sellega seotud ideeliine (nt homoerootika) välja joonistamata ning tekitab küsimuse, kuidas haakus kohalik dekadents eesti seksuaalse kultuuriga. Kuidas loeti meil Wilde'i või Huysmansi, ilma et oleks üles kerkinud seksuaalsuse teema? See on samuti suuresti läbi uurimata ja loodetavasti võtab keegi sellegi lähiaastatel ette – ehk just Mirjam Hinrikuse dekadentsile ja eesti rahvuse tekkele pühendatud teadusprojekt, milles Kirikal praegu oma tegevust jätkab?

Doktoritöö pakub intrigeeriva sissevaate Semperi loomingusse ja Semperi ajastu kirjandusmaastikku. Kirikal näitab veenvalt, et Semperi varane looming väärrib ülelugemist ilma igasuguse piinlikkustundeta. Kirikal toob tollaste sooliste normide ja nende kompimise põneva mõttemaastiku lugejani nõtkes tõlgenduses, vältides lihtsustamise lõksu ja kutsudes edasi mõtlema.

RAILI MARLING